

УДК 364

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.11>

Юлія ОВОД

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0001-5226-2422

Бібліографічний опис статті: Овод, Ю. (2024). Проблема соціально-психологічного супроводу випускників інтернатних закладів на сучасному етапі. *Ввічливість. Humanitas, 1*, 74–80, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.11>

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Стаття присвячена дослідженню проблеми соціально-психологічного супроводу вихованців інтернатних закладів на сучасному етапі. Сучасні дослідження доводять, що фізичний та психологічний розвиток дітей, які проживають та виховуються в інтернатних закладах для дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, відрізняються від розвитку своїх однолітків, які живуть у сім'ях.

Автором проаналізовано, що вихованці закладів інтернатного типу не пристосовані до самостійного життя, зіштовхуються із проблемами професійної орієнтації, проблемою створення та збереження сім'ї, визначення свого місця у суспільстві. У них викликають труднощі з вирішенням таких проблем, як працевлаштування; оформлення документів для отримання допомог чи субсидій на житло; проблеми особистісного характеру (взаємини з ровесниками, сусідами, невпевненість у завтрашньому дні).

Основною причиною дезадаптації дітей є відсутність вчасно набутих навичок соціалізації, а також позиція утримання, яка сформувалася у закладі інтернатного типу.

Всі перераховані проблеми можна подолати лише за допомогою професійної підтримки в процесі адаптації особистості до нових соціальних умов. Така допомога здійснюється в рамках спеціальної діяльності – соціально-психологічного супроводу.

Широкий зміст поняття «соціальний супровід» розуміється як цілеспрямований процес, який триває тимчасово або на постійній основі, який здійснюється різноманітними органами соціальних служб з метою надання соціальної допомоги та підтримки людям, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, а також профілактика шкідливих для фізичного чи психічного здоров'я особистості ситуацій.

Ключові слова: соціально-психологічний супровід, адаптація, соціалізація, заклади інтернатного типу, соціально-психологічна допомога та підтримка.

Julia OVOD

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work and Social Pedagogy, Khmelnytskyi National University, 11 Instytutaska str., Khmelnytskyi, Ukraine, 29000

ORCID: 0000-0001-5226-2422

To cite this article: Ovod, Y. (2024). Problema sotsialno-psykhologichnoho suprovodu vypuskykiv internatnykh zakladiv na suchasnomu etapi [The problem of social and psychological support for graduates of residential institutions at the current stage]. *Vvichlyvist. Humanitas, 1*, 74–80, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.11>

THE PROBLEM OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR GRADUATES OF RESIDENTIAL INSTITUTIONS AT THE CURRENT STAGE

The article is devoted to the study of the problem of social and psychological support of pupils of residential institutions at the current stage. Modern studies prove that the physical and psychological development of children who live and are brought up in residential institutions for orphans and children deprived of parental care differ from the development of their peers who live in families.

The author has analyzed that the pupils of boarding-type institutions are not adapted to independent life, they face problems of professional orientation, the problem of creating and preserving a family, determining their place in society. They have difficulties in solving such problems as employment; preparation of documents for receiving

benefits or subsidies for housing; personal problems (relationships with peers, neighbors, uncertainty about the future).

The main reason for children's maladjustment is the lack of timely acquired socialization skills, as well as the position of a dependent, which was formed in a boarding-type institution.

All of the listed problems can be overcome only with the help of professional support in the process of adapting the individual to new social conditions. Such assistance is provided within the framework of special activities – social and psychological support.

The broad meaning of the concept of "social support" is understood as a purposeful process that lasts temporarily or on a permanent basis, which is carried out by various social service bodies with the aim of providing social assistance and support to people who are in difficult life situations, as well as the prevention of harmful for physical or mental health personality situations.

Key words: socio-psychological support, adaptation, socialization, residential type institutions, socio-psychological assistance and support.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства особливої уваги надають проблемі після інтернатного супроводу випускників, вирішення якої є надзвичайно актуальним.

Необхідно не лише забезпечити випускників інтернатних закладів житлом та місцем роботи, тобто надати допомогу у життєво необхідних потребах, але і виховувати їх таким чином, щоб вони були підготовленими до майбутнього самостійного життя і стали гідними громадянами нашої держави.

Ситуація після виходу випускника з інтернатного закладу передбачає суттєві зміни від знайомої та звичної атмосфери, близьких людей, розпорядку дня та особливого способу організації життя до змін в особистому життєвому пристосуванні, які до даного етапу залишалися невідомими.

Вступаючи в доросле життя такі діти зіштовхуються із проблемами житла, працевлаштування, організації побуту, харчування, забезпеченням для себе прожиткового мінімуму, а також взаємодія у суспільстві, медична допомога, створення та збереження власної сім'ї і т.д.

До вирішення усіх цих питань випускники інтернатних закладів зазвичай не підготовлені, оскільки не володіють достатньою соціально-психологічною адаптованістю.

Фізичний та психологічний розвиток дітей, які проживають та виховуються в інтернатних закладах для дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, відрізняються від розвитку своїх однолітків, які живуть у сім'ях. Більшість дітей, які потрапили до інтернатів, пережили складні життєві обставини, зіштовхнулися із насиллям, проблемами алкогольної та наркотичної залежності, затягування до злочинних угруповань.

Результатом таких травмуючих обставин є втрата у дитини відчуття захищеності та довіри до оточуючого середовища. Серед вихованців інтернатних закладів спостерігається специфічний розвиток усіх аспектів самосвідомості. Це проявляється у ситуативному проживанні життя, відчуженні досвіду, що заважає розвитку адекватної самооцінки та рівню домагань. Їм також притаманне порушення рольової ідентифікації, так як відсутні зразки для наслідування важливих соціальних ролей, таких як подружжя, батьки, громадяни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі особливостей соціалізації та адаптації випускників інтернатних закладів присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема О. Безпалько, М. Дубровіної, М. Лисіної, С. Мещерякової, А. Адлера, А. Фрейда та багатьох інших.

Метою дослідження є характеристика особливостей соціально-психологічного супроводу вихованців закладів інтернатного типу на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поряд із наявними психологічними проблемами присутні і труднощі соціалізації вихованців інтернатних закладів.

У дітей відсутня можливість засвоєння соціального досвіду батьків шляхом наслідування їх поведінки та способів подолання життєвих труднощів, або ж такий досвід має негативний соціальний характер.

В той же час обмеження соціальних контактів, які притаманні режиму проживання в закладах інтернатного типу, впливають на засвоєння дитиною усієї системи соціально-рольових відносин.

У дитини формується особлива рольова позиція – «позиція сироти», яка не має під-

тримки та схвалення суспільством. Окрім цього, сповільнений процес саморегуляції, який виникає у зв'язку з поступовою заміною зовнішнього контролю поведінки на внутрішній самоконтроль.

Такі особливості є наслідком специфіки організації життя дитини у закладах інтернатного типу, де функція контролю повністю належить вихователям.

Важка спадковість, неблагополучні біологічні та соціальні фактори є причинами різних відхилень в розвитку дітей, які виховуються в закладах інтернатного типу, що ще більше ускладнює їх соціальну адаптацію.

Стан випускників, які знаходяться на порозі виходу з інтернату можна охарактеризувати як розгубленість перед самостійним життям. Перед ними формально відкривається безліч шляхів і в той же час реалізація власного вибору обмежена або зіштовхується в певних труднощах.

Випускники перебувають в стані психологічного стресу. Якщо в стінах закладу про них піклувалися, забезпечували, то за межами

інтернату необхідно самому забезпечувати собі умови для життя, по новому організувати власний життєвий простір. Тому зазвичай вони входять у доросле самостійне життя з відчуттям страху, невпевненості, самотності, їх лякає така свобода та самостійність, оскільки такий стиль життя кардинально відрізняється від звичного для них (Капська, 2012).

В той же час суспільство психологічно та морально не готове сприймати молодих людей зі статусом сироти, що виражене у відмові в працевлаштуванні, небажанні роботодавців та трудових колективів допомагати випускникам інтернатних закладів, особливо в умовах ринкової конкуренції.

Якщо розглядати усі негативні фактори, які сповільнюють процес соціалізації вихованців інтернатних закладів, то умовно їх можна об'єднати в декілька груп. Коротка їх характеристика представлена у таблиці 1.

З таблиці 1 видно, що основними проблемами, з якими зіштовхуються вихованці інтернатних закладів, є економічні, соціальні та психологічні проблеми.

Таблиця 1

Класифікація першочергових проблем, з якими зіштовхуються випускники інтернатних закладів

№ з/п	Групи проблем	Прояв у повсякденному житті
1	Емоційні або психотравмуючі проблеми	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність батьківського спілкування; – деформація сімейних зв'язків; – обмежене коло спілкування; – дефіцит любові, ласки та уваги; – жорстоке поводження персоналу та прояви агресії в колективі однолітків; – посилене відчуття тривожності, вороже сприйняття соціуму; – несформованість власного «Я»; – відсутність можливості власного вибору; – замкнутість та закомплексованість.
2	Територіальні та економічні проблеми	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність власних заощаджень; – відсутність особистого простору (власна кімната чи місце для усамітнення); – невмінні розпоряджатися коштами; – цілодобове перебування в обмеженому просторі; – відсутність особистих речей (крім одягу і предметів особистої гігієни).
3	Соціальні проблеми	<ul style="list-style-type: none"> – соціальна незахищеність після виходу з інтернатного закладу; – деформація власного соціального досвіду; – відсутність моральної та матеріальної підтримки; – несформованість навичок планування власного життя; – надмірна опіка зі сторони вихователів; – невміння та відсутність бажання протидіяти негативному сторонньому впливу; – спадковість, що негативно впливає на стан здоров'я

Особливості соціально-психологічного статусу випускників та реалії сучасного суспільства сповільнюють процес їх соціальної адаптації в після інтернатний період.

В свою чергу наявність специфічних ризиків та труднощів в процесі влаштування життя сприяють необхідності організації післяінтернатного супроводу.

В основі організації такої роботи лежать принципи та норми міжнародного права та законодавства України. Згідно із Державним стандартом (від 19 жовтня 2016 року №1367/29497) визначений зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги соціальної інтеграції випускникам інтернатних закладів (установ), показники її якості для суб'єктів усіх форм власності та господарювання, які надають таку послугу.

Цим законом гарантовані усі права і додаткові пільги випускника, які сприяють їх соціальному захисту в післяінтернатний період, тобто це і матеріальна підтримка, і першочергове право на житло, можливість професійного навчання, допомога у працевлаштуванні та медичне обслуговування.

Станом на сьогодні система після інтернатного супроводу випускників – це комплекс заходів, які реалізуються на основі взаємодії усіх служб соціального захисту, діяльність яких спрямована на забезпечення успішної соціальної адаптації та самореалізації дітей – сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Як правило, соціально-психологічний супровід містить три етапи.

На першому етапі – *підготовчому* – збирається уся необхідна інформація про випускника, складається карта найближчого оточення, розробляється індивідуальна програма соціально-психологічного супроводу.

На другому етапі, який носить назву *адаптаційного*, надається безпосередньо допомога випускникам закладів інтернатного типу у вирішенні важливих питань, а саме: житло, освіта, працевлаштування, медичне обслуговування, юридична допомога.

На третьому етапі, тобто *безпосередньо супроводі*, випускника інтернатного закладу застосовується диференційний підхід з визначенням ступеня складності проблем з питань облаштування та прийняття на облік. На кожному з етапів проводиться моніторинг резуль-

татів супроводу за певний період часу (Чумак, 2020).

У процесі соціально-психологічного супроводу випускників інтернатних закладів реалізуються наступні моделі роботи:

- модель соціального супроводу на базі центру післяінтернатної адаптації;

- модель супроводу при організації напівзалежного проживання на базі соціальних гуртожитків для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- модель соціального супроводу як продовження роботи закладу інтернатного типу, тобто кураторство;

- модель післяінтернатного супроводу із залученням інституту прийомної сім'ї та дитячих будинків сімейного типу;

- модель організації соціального супроводу з застосуванням інституту наставництва (залучення до роботи волонтерів);

- модель соціального супроводу на базі центрів соціального обслуговування (при умові самостійного проживання після виходу з інтернату);

- модель соціального супроводу на базі центрів підтримки випускників зі стаціонарним проживанням або денні центри;

- моделі соціального супроводу і надання допомоги випускникам за рахунок благодійних організацій.

Найпоширенішою є модель соціального супроводу випускників закладів інтернатного типу, яка проводиться на базі центрів післяінтернатної адаптації.

Напрямами роботи центрів є методична, соціальна та консультаційна допомога, відновлення соціальних та родинних контактів, набуття соціально-побутових навичок дітям – сиротам та дітям, які залишилися без піклування батьків, а також і іншим категоріям сімей, які потрапили у складні життєві обставини (рис. 1).

Тут випускникам надається відповідна консультативно-методична, психологічна допомога або соціально-психологічний супровід. Також при центрах можуть створюватися структурні підрозділи, у яких надають випускникам закладів інтернатного типу можливість тимчасового проживання.

Молодь із числа дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вихо-

ванців інтернатних закладів можна віднести до категорії «груп ризику», що потребує соціальної підтримки та допомоги.

Варто наголосити на тому, що соціально-психологічний супровід має проводити авторитетна для випускника особа, яка і в особистісному і професійному відношенні готова виконувати роль наставника і порадирика.

Специфічні умови виховання та розвитку вихованців інтернатних закладів, їх попередній соціальний досвід суттєво впливають на формування особистості молодшої людини.

Механізм реалізації соціально-психологічного супроводу включає в себе наступні напрямки:

- реалізація програми підготовки випускників до самостійного життя за межами інтернату;
- розробка та впровадження інноваційних технологій допомоги та підтримки, в основі яких лежить індивідуальний підхід в процесі реалізації соціального супроводу;
- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів центрів соціальних

Рис. 1. Напрямки роботи центрів із вихованцями інтернатних закладів

служб для сім'ї, дітей та молоді, діяльність яких напряму пов'язана із соціальною адаптацією випускників інтернатних закладів;

- обмін досвідом та забезпечення взаємодії усіх структур соціального захисту, благодійних, недержавних організацій, психологів, волонтерів у вирішенні питань соціальної адаптації випускників закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Незважаючи на ряд заходів, які здійснює держава в питаннях соціального захисту, ситуація з соціальною адаптацією випускників залишається напруженою.

Серед причин низької ефективності системи після інтернатного супроводу варто виділити:

- неготовність суспільства активно взаємодіяти із випускниками інтернатних закладів;
- негативні установки по відношенню до даної категорії молоді;
- нерозуміння їх проблем;

- прояви дискримінації під час влаштування на роботу;

- відсутність контролю зі сторони суспільства за дотриманням прав випускників інтернатних закладів;

- недостатньо сформована необхідна інфраструктура після інтернатної адаптації та соціально-психологічного супроводу (Капська, 2012).

Якщо детальніше розглядати проблему працевлаштування вихованців інтернатного закладу, то суб'єктами взаємодії у процесі соціального супроводу тут є вихованець, соціальний працівник, психолого-педагогічні служби організації для дітей – сиріт, педагоги організації професійного навчання, медичні працівники, спеціалісти служби зайнятості та управління кадрами.

На першому етапі, а саме *підготовки вихованця до випуску*, вирішуються наступні завдання:

– діагностика потреб та можливостей вихованця для отримання професійної освіти, готовність до випуску;

– визначення тих професій, які відповідають стану здоров'я випускника та вимоги професії до працівника;

– визначення можливостей опанування професії та місця подальшого працевлаштування;

– організація «трудових спроб»;

– спільно із випускником закладу інтернатного типу складання індивідуального плану соціального супроводу;

– обговорення та затвердження плану соціального супроводу.

Наступний етап – *післяінтернатний супровід під час професійного навчання*. Основними завданнями, які вирішуються є:

– вивчення ситуації випускника у новому статусі та діагностика реакції на адаптаційний період;

– уточнення необхідності зміни програми соціального супроводу у зв'язку із зміною потреб;

– розподіл відповідальності за виконання індивідуального плану соціального супроводу між соціальною службою та закладом освіти;

– реалізація заходів з психологічної, соціальної, педагогічної, медичної та правової допомоги;

– моніторинг інтеграції випускників у освітній процес та колектив;

– оцінка засвоєння професійних навичок та особистісної готовності до трудової діяльності;

– складання індивідуального плану кар'єрного зростання та професійного резюме.

Третій етап – *первинне працевлаштування*. Фахівець, який здійснює соціально-психологічний супровід, надає допомогу у вирішенні таких завдань:

– аналіз умов працевлаштування, допомога у підписанні трудового договору;

– консультування з проблеми адаптації в трудовому колективі;

– адаптація до місця роботи;

– консультування з проблеми інтеграції у колектив;

– оцінка соціально-трудової адаптації випускника та інформування роботодавця про соціально-трудова адаптацію, а також коригування поведінки та взаємовідносин.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Активізація зусиль суспільства в даному напрямку дозволить визнати соціальний супровід випускників інтернатних закладів як невід'ємний компонент соціально-психологічної роботи на новому рівні та надасть змогу випускникам успішно пройти етап соціалізації та стати повноправними громадянами нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Возна Ю. В. Соціалізація учнівської молоді в процесі функціонування соціально-педагогічного комплексу: дис. кандидата пед. наук: 13.00.05 / Київ, 2012. – 276 с.
2. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: навчально-методичний посібник / за ред. Г. М. Бевз, М. Й. Баришевського, Л. І. Тарусової та ін. К.: Міленіум, 2015. 286с.
3. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення 18.02.2024)
4. Закон України «Про соціальні послуги» : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671> (дата звернення 18.02.24)
5. Зберегти сім'ю, соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / автори-упорядники: Мороз О. М., Постолюк Г. І., Семигіна Т. В., Шепіленко О. С. К.: ЕКМО, 2008. 160с.
6. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей. навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
7. Методичний посібник «Модель соціальної підтримки молоді з уразливих груп» (на прикладі досвіду впровадження проекту «Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів для дітей-сиріт в Україні»). Режим доступу: архів ДПІСМ, 2016р.
8. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ): наказ Міністерства соціальної політики України від 26.09.2016 року № 1067: URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1367-16> (дата звернення 22.11.2023)
9. Технології роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді: Методичний посібник / С. В. Толстоухова, О. О. Яременко, О. В. Вакуленко та ін. К.: ДЦССМ, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 88с.

10. Чумак І.О., Овод Ю.В. Прояви соціально-психологічної дезадаптації вихованців інтернатних закладів. Актуальні питання соціальної роботи: надбання, проблеми, перспективи: *Збірник наукових праць студентів та викладачів* / голова редколегії Л.І. Романовська; відповідальна за випуск О.В.Юрченко/ Хмельницький нац. ун-т., каф. соц. роб. і соц. педагог. Випуск перший. Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2020. С. 124-127

REFERENCES:

1. Vozna Yu. V. Sotsializatsiia uchnivskoi molodi v protsesi funktsionuvannia sotsialno-pedahohichnoho kompleksu [Socialization of student youth in the process of functioning of the socio-pedagogical complex]: *Candydate's thesis* Sumy:SumSU [in Ukrainian].
2. Dity derzhavnoi opiky: problemy, rozvytok, pidtrymka: navchalno-metodychnyi posibnyk [Children under state care: problems, development, support: educational and methodological manual] / za red. H. M. Bevz, M. Y. Baryshevskoho, L. I. Tarusovoi ta in. K.: Milenium, 2015.286s. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia orhanizatsiino-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditei – syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia» [Law of Ukraine "On ensuring organizational and legal conditions for social protection of children - orphans and children deprived of parental care] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (data zvernennia 18.02.2024) [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy» [Law of Ukraine "On social services"] : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671> (data zvernennia 18.02.24) [in Ukrainian].
5. Zberehty simiu, sotsialna robota z simiamy, yaki opynylisia u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh [Save the family, social work with families who find themselves in difficult life circumstances] / avtory-uporiadnyky: Moroz O. M., Postoliuk H. I., Semyhina T. V., Shepilenko O. S. K.: EKMO, 2008.160s. [in Ukrainian].
6. Kapska A. Y., Piesha I. V. Sotsialnyi suprovid riznykh katehorii simej ta ditei. navch. Posib [Kapska A.Y., Piesha I.V. Social support of different categories of families and children]. K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2012. 232 s. [in Ukrainian].
7. Metodychnyi posibnyk «Model sotsialnoi pidtrymky molodi z urazlyvykh hrup» (na prykladi dosvidu vprovadzhennia proektu «Spryannia pratsevlashtuvanniu vykhovantsiv zakladiv dlia ditei-syrit v Ukraini») [Methodical guide "Model of social support for youth from vulnerable groups" (on the example of the experience of implementing the project "Promoting the employment of inmates of institutions for orphans in Ukraine")] Rezhym dostupu: arkhiv DIPSM, 2016r. [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy sotsialnoi intehratsii vypuskniv internatnykh zakladiv (ustanov): nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 26.09.2016 roku № 1067 [On the approval of the State Standard of Social Services for the Social Integration of Graduates of Residential Institutions (Institutions): Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated September 26, 2016 No. 1067]: URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1367-16> (data zvernennia 22.11.2023) [in Ukrainian].
9. Tekhnolohii roboty z riznymy katehoriiami klientiv tsentriv sotsialnykh sluzhb dlia molodi [Technologies for working with different categories of clients of social service centers for youth]: Metodychnyi posibnyk / S. V. Tolstoukhova, O. O. Yaremenko, O. V. Vakulenko ta in. K.: DTsSSM, Derzhavnyi in-t problem simi ta molodi, 2003. 88s. [in Ukrainian].
10. Chumak I.O., Ovod Yu.V. Proiavy sotsialno-psykholohichnoi dezadaptatsii vykhovantsiv internatnykh zakladiv [Chumak I.O., Ovod Yu.V. Manifestations of social and psychological maladjustment of pupils of residential institutions]. Aktualni pytannia sotsialnoi roboty: nadbannia, problemy, perspektyvy: Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta vykladachiv / holova redkohii L.I. Romanovska; vidpovidalna za vypusk O.V.Iurchenko/ Khmelnytskyi nats. un-t., kaf. sots. rob. i sots. pedahoh. Vypusk pershyi. Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M.I., 2020. s.124-127 [in Ukrainian].